

MARIA PAJĄKOWSKA

WSP w Bydgoszczy

BUDOWA SŁOWOTWÓRCZA PRZYMIOTNIKÓW W GWARZE POŁUDNIOWOKO- CIEWSKIEJ

Artykuł niniejszy jest formą zapowiedzianego opracowania gwary kociewskiej¹. Po przedstawieniu słowotwórstwa czasowników w tej gwarze² warto przedstawić słowotwórstwo przymiotników, które nie tylko w literaturze dialektologicznej zajmowało miejsce drugorzędne. Charakterystyczne jest to, że również w pracach dotyczących słowotwórstwa polszczyzny ogólnej najwcześniej i najszerzej zajęto się rzeczownikami. W dawnych monografiach gwarowych najczęściej pomijano słowotwórstwo, a jeśli już znalazły się jakieś uwagi, to dotyczące głównie tworzenia nazw żon, córek, synów lub rzeczowników zdrobniałych i zgrubiałych³. W artykule uwzględniłam późniejsze opracowania, które podejmują również temat słowotwórstwa przymiotników w gwarach, dając jego szeroki obraz⁴ lub zajmują się kwestiami szczegółowymi z tej dziedziny⁵.

Ważne, że w ogólnym spojrzeniu na słowotwórstwo gwar polskich Władysława Cyrana⁶ nie zabrakło też przymiotników. Ponieważ główną funkcją semantyczną i składniową tej części mowy jest określanie rzeczowników, dlatego formacje przymiotnikowe podają razem z określanymi przez nie rzeczownikami.

I. Derywacja postępowa

Formacje przyrostkowe

Formant – alny

W gwarze pdkoc. przyrostek ten występuje jedynie w odczasownikowych formacjach znanych z języka ogólnego:

iadalny gžyp 'który nadaje się do jedzenia',

namacalny dovūt 'który można namacać' (właściwie znaczenie przenośne),

nepšemakalny pušač 'który nie przemoknie',

ułyčalna xoroba 'którą można uleczyć'.

Są to przymiotniki potencjalne o charakterze biernym możliwościowym⁷.

Formant – any

Formant ten występuje głównie w odrzeczownikowych przymiotnikach materiałowych, w których jednak uległ rozszerzeniu przez dodanie bezfunkcyjnego formantu – n – (zob. niżej). Poza tą grupą nie rozszerzone – any występuje tylko w odczasownikowym przymiotniku:

pijany⁸ žat.

Formant – anny

Przyrostek ten w omawianej gwarze pełni taką samą funkcję jak przyrostek – any w języku ogólnym (typ: blaszany). Formant tworzy przymiotniki materiałowe i łączy się jedynie z rzeczownikową podstawą słowotwórczą. Najczęściej występujące przymiotniki tego typu to:

blašanne pudeŕko: blaxa,

dreyjanny pal: dževo⁹,

drućanný košýk: drut

lnanný obrus: len,

skůžanne butý: skůra,

šklanný zbanek 'dzbanek': škůo,

gliňanne klepjisko: glina

mjeźanný drut: mjeć (gen. mjeźi),

suũmjanný dax: suũma

veũnanna iaka 'sweter': veũna.

Natomiast formacje: rżanna 'żytnia' mũnka i rżanný xřyp są współcześnie nie motywowane. O formancie tym pisał M. K a r a ś¹⁰, zwracając uwagę na jego związek z gwarami Polski północnej.

Tendencja do podwajania sufiksальной spółgłoski – n – jest na Kociewiu (por. też w Malborskiem¹¹) silna i zakorzeniona. Stąd nawet kupowane obecnie produkty, na których opakowaniu widnieje napis: „Płatki mydlane”, „Płatki owsiane” – określa się tu jako **mýdłanne, ofsanne**.

Formant – atliwy występuje jedynie w ogpol. przymiotniku: **gadatliva kobijta: gadać**.

Formant – aty

Według MAGP^x przez Kociewie przebiega północna granica występowania przyrostka – aty w miejscu – asty. Potwierdzają to formacje typu: **ceglaty kolor: cegua**.

Przyrostek – aty tworzy odrzeczownikowe przymiotniki określone przez R. G r z e - g o r c z y k o w a¹² jako charakterystyczne, gdyż desygnat określanego rzeczownika jest posiadaczem tego, na co wskazuje podstawa. Do przymiotników tych należą: **kańcátý kloc: kańt 'róg'** (czyli kloc nieokrągły).

kolcátý drut: kolec

kfiacátý podoũek 'spódnica': kfiat,

palcátý renkavjice: palec,

plamjató obrus: plama,

spjičatý nũš: špiic,

kračata bluza: krata,

uačata krova: uata,

pašatý sfýter: pas,

rogaty diabeũ: rũk (gen. roga),

Kilka formacji utworzonych zostało od nazw charakterystycznych dla danej osoby części ciała:

cýcata baba: cýc 'piers'

brozaty¹³ Bogdan: broda,

kuačatý lorbas 'chłopak': kuaiki 'włosy',

kuduatý xũopčũn: kuduý 'włosy',

parxate rence: parx 'choroba skóry' (potocznie: ręce brudne)

piřrsata matka: piřrs (w gwarze pdkoc. r.m.),

pýskata¹⁴ kobijta: pýsk,

slypiata baba: slypie 'oczy',

ščýrbata babka: ščýrba (w użębieniu),

vuoxate rence: vuoxý 'włosy',

vũšatý¹⁵ žadek: vũšý.

^xMały atlas gwar polskich. Praca zbiorowa pod kier. K. Nitscha; od 1960 pod kier. M. Karasia, T. I–XIII Wrocław 1957–1970

Do formacji tych zaliczyć też chyba można przymiotnik: **dupnata kobjyta**: (dupa), w którym przed formantem występuje jeszcze – n – (por. też pod tym względem formacje **dębnatý** < dąb i **drewnatý** < dřevo).

Wszystkie wymienione wyżej formacje S. Szlifersztejnowa zalicza do przymiotników dzierżawczych czynnych¹⁶. Oprócz derywatu: **plamiatý** 'poplamiony' wszystkie oznaczają stałe cechy.

W większości wymienionych formacji zachodzą alternacje:

- c : č — **kolčatý**, **palčate**, **špičatý**
 d : ž — **brožatý**,
 k : č — **kučatý**,
 m : m' — **plamiatý**,
 s : s' — **pašatý**, **všatý**,
 s : x — **vuoxatý**,
 t : č — **kračata**, **kfiacatý**, **učata**,
 t : č — **kaňcatý**.

Formant – aty tworzy też przymiotniki podobieństwa:

- ceglatý puašč** 'kolorem przypominający cegłę',
klošata sukna 'mająca kształt klosha',
mrozata kurtka 'o kolorze siwym, cieniowanym',
popielata veuna 'kolorem przypominająca popiół'.

Do grupy tej zaliczyć też można przymiotniki:

- dembnate japko**: **dšpm** (nie dobre jabłko – jak z dębu),
drewnate japko: **dževo** (nie występuje wyraz drewno w gwarze pdkoc.).

W obu tych formacjach występuje – n – przed przedrostkiem, podobnie jak w przymiotniku: **dupnatý**.

Formant – awy

1. Przymiotniki odrzeczownikowe:

žuravý garnek: **žura**.

2. Formacje odprzymiotnikowe o charakterze deminutywnym to:

brūnzovavý kolor: **brūnzový**,

kfašnave povjīdua: **kfašne**,

nebjeskavý fartux: **nebjeski**,

rudave vuosý: **rude**.

Przyrostek – awy wskazuje na niepełność cechy zawartej w podstawie¹⁷: **kfašnavý** 'niezbyt kwaśny'.

W gwarze występuje również formacja odczasownikowa:

neruxavý xuop: **ne ruxać še** 'być powolnym'.

Formant – ejszy

tworzy znane ogólnie formacje:

iutšeisý žen: **iutro**,

žišeisý pšypadek: **žis**¹⁸

Oprócz tego przyrostek – ejszy występuje w ciekawych formach przymiotników: *neželnejša sukňa: neželna, sobotnejša gazŷta: sobotňa*¹⁹, (np. „znŷfki sobotnejšy gazŷty listoyŷ ne pšyňŷis”).

Formant – in

Tworzy on przymiotniki dzierżawcze od rzeczowników rodzaju żeńskiego i niektórych rzeczowników rodzaju męskiego zakończonych na – a i nazywających osoby. Ze względu na podstawę słowotwórczą można wyróżnić:

1. Przymiotniki utworzone od nazw stopni pokrewieństwa:

<i>babčŷn ogrŷt: bapka</i>	<i>ćotčŷna pralka: ćotka,</i>
<i>mamin fartux: mama,</i>	<i>śosťŷn žecak: śostra,</i>
<i>taćine butŷ: tata.</i>	

2. Przymiotniki utworzone od imion żeńskich:

<i>ančŷn xŷop: Anka</i>	<i>kašŷna lalka: Kaša,</i>
<i>marŷŷina xustka: Marŷŷa,</i>	<i>vanžŷine korale: Vanda,</i>
<i>terešŷina sukňa: Teresa.</i>	

Wymienione formacje występują najczęściej w języku starszego pokolenia. Młodzi używają raczej określeń zgodnych z językiem ogólnym typu: ogród babki.

Formant – isty

W gwarze pdkoc. formant ten jest rzadko spotykany. O formantach typu: ity – isty, aty – asty pisała I. Winkler – Leszczyńska²⁰.

Formant – isty zanotowałam jedynie w formacjach: *mglistŷ žen: mgua, pšezročŷystŷ papŷŷr: współ. nie motyw.*

Formant – ity

Odpowiada przyrostkowi – isty z języka ogólnego. Tworzy on głównie odrzeczownikowe przymiotniki charakterystyczne i podobieństwa:

<i>barčŷty žat: barki</i>	<i>bŷodžŷta kobiŷta: bŷodro,</i>
<i>kośćŷty xŷop: kość (w gwarze r.m.),</i>	<i>mŷešŷite rence: mięso,</i>
<i>mŷnčŷyte kruški 'gruszki': mŷnka,</i>	<i>pažŷyte skarpŷty: para,</i>
<i>sočŷyte japko: sok,</i>	<i>vodŷŷna²¹ rybŷŷnka 'zupa z ryb': voda.</i>

Formant – iwy

Podobnie jak w języku ogólnym, przyrostek ten występuje w gwarze w formacjach rzeczownikowych, nielicznych zresztą:

<i>faušŷŷŷŷ čuobiek: faušŷ,</i>	<i>leŷŷivy xŷopak: leŷ.</i>
---------------------------------	-----------------------------

Występuje również w odczasownikowym przymiotniku o charakterze skłonnościowym: *mšćŷŷŷŷ judaš (przezwisek): mšćŷŷe.*

Formant – kawy,

Zanotowałam jedynie w formacji *želŷŷnkavŷy kolor: želŷŷny* (w znaczeniu: niezbyt zielony).

Formant – ki

W omawianej gwarze występują przymiotniki typu: **ćenki, goški, snotki** itd., lecz są współcześnie nie motywowane.

Bezfunkcyjny formant – ki występuje jedynie w wyrazie: **cauki žen: cauy.**

Formant – ły

Formacje z tym przyrostkiem są dość liczne, mają charakter rezultatywny. Często występują w miejscu imiesłowu przymiotnikowego biernego. Genetycznie są to imiesłowy przeszłe czynne.

1. Najliczniejszą grupę stanowią formacje utworzone od czasowników z przyrostkiem tematycznym – i –:

a) Derywaty mające odpowiedniki w języku ogół. w postaci imiesłowu przymiotnikowego biernego:

nakalečaua²² kartofel: (na) **kalčyć**,

poženaue cūrki²³: **poženić** (zameżne),

pšekišaua kapusta: **pšekišić se**,

učauy čuoyjek: **učyć se**,

zadužaua gospodarka: **zadužyć se**.

Odpowiadające wymienionym formacjom imiesłowy to: skaleczony, ożeniony, przekiszony, uczony, zadłużony.

b) Derywaty nie mające takich odpowiedników:

nadursaua kura: **naduršyć se** 'nastroszyć',

obgapiuuy **bjēdak**: **obgapiyć** (wyglądać mizernie),

pščasauy owies: **pščasić** 'przekroczyć czas, czyli termin'

2. Od czasowników, których temat czasu teraźniejszego zawiera przyrostek – eje – powstały:

a) Odpowiednik w postaci imiesłowu przymiotnikowego biernego ma formacje:

vyčičnauy starušek: **yčičnyć** 'wycieńczyć', (wycieńczony).

b) Formacje bez odpowiedników:

nabolaue **japko** 'nadpsute': **nabolyć**,

pšeižauy **jenčmiyñ**: **pšeižyć** 'zbyt mocno dojrzeć',

zbančauue **jajo** 'zepsute': **zbančyć**²⁴,

zgrablaue **rence**: **zgrablyć** 'zziębnać, zeszywnieć'.

3. Natomiast od czasowników z przyrostkiem tematycznym – n – powstały formacje:

pocengua **tfaš** 'wydłużona': **pocungnyć**,

pšebžyduue **žécaki** 'okropne': **bžydnnyć**,

pšerosue **mjěso**: **pšerosnyć**.

Całą przedstawioną wyżej grupę należy chyba uznać za uprzymiotnikowione imiesłowy.

Formant – omy

jedynie w ogólnych formacjach:

uakūmy **žécak**: **uaknyć**,

znajūmý lŷkaš: znać.

Są to dawne imiesłowy biernie czasu teraźniejszego.

Formant – ni

M a r i a n K u c a ł a w swoim artykule pt. „Znaczenie i zasięg przymiotników na – ni”²⁵ stwierdza, że sufiks – ni na Kociewiu chyba w ogóle nie istnieje. Autor wymienił kilkanaście formacji, które posiadają tu sufiks – ni (z n twardym) odpowiadający literackiemu – ny: pšedna uopatka, sańe pšedne, letne kruški, letne japka, spodne buksŷ (kalesony) vjŷšna puaxta.

Wszystkie one znajdują potwierdzenie w moich obserwacjach językowych z tego terenu.

Ponadto zanotowałam:

bližny (człowiek)ʹ bliski

letna sukna: lato,

šredne kartofle: šrodek

žŷtna mŷnka: žŷto.

Trzeba jednak zauważyć, że niekiedy zdarza się proces odwrotny: w miejscu literackiego – ny występuje formant ni, np. tylńe kooŷo. Jest to chyba hiperpoprawność. Być może forma powstała przez analogię do literackiego: przedni.

Formant – ny

Jest to jeden z najproduktywniejszych i wielofunkcyjnych przyrostków.

1. Tworzy odczasownikowe przymiotniki czynnościowe i stanowe

čujnŷ kot: čuć,

nauožnŷ čelak: nauožŷć se 'przyzwyczaić się',

(np. „Ten čelak buu nauozny piic ieno s tego kubeuka”),

oglendnŷ čŷobŷek: oglŷndać se (tu: zbytnio oszczędzać)²⁶,

pasovne piŷnŷnŷe 'odliczone': pasovać.

2. Tworzy odczasownikowe przymiotniki możliwościowe:

gospodarnŷ²⁷ xŷopak: gospodažŷć,

pakovna torba 'w którą można dużo zapakować',

zabŷŷmŷ koš 'w który można dużo zabrać'.

3. Tworzy przymiotniki skłonnościowe:

gadnŷ xŷop: gadać (gadatliwy),

Formacją o znaczeniu przenośnym jest:

zaskŷrnŷ žećak: zaskŷžŷć 'przewinić'.

Od czasowników pochodzą przymiotniki nazywające brzemienne samice:

čelna jauobŷica: celić se, kotna ofca: koćić se, prošna raba 'macióra': prošić se, ščenna

suka: ščeńić se, žřŷbna kłač: žřŷbić se.

4. Tworzy odrzeczownikowe przymiotniki materiałowe:

iedvabna xustka: iedvap, ienčmŷennŷ šrut 'pasza': ienčmŷŷń, želaznŷ pal: żelazo.

5. Formant – ny jest bardzo aktywny w tworzeniu przymiotników własnościowych:

a) Od rzeczowników, np.:

dŷužnŷ: dŷuk,

rzad. *šýkný kavalýr* 'przystojny': *šýk*.

b) Od wyrażení syntaktycznych:

pokúntne rozmowy: *po kuntax*, *porenčný núš* po *rence*.

6. Tworzy nieliczne przymiotniki przynależnościowe:

kosćelna věža: *koščúu*, *škúlný plac*: *skoúa*.

7. – ny jest również formantem polszczyzącym przymiotniki obce:

dýlikatny zećak: łac. *delicatus*

felerny opún 'opona' (gw. *feler* 'błąd, skaza' niem. *Fehler* wada),

mizerný prošak: łac. *miser*, *punktualny čuobjek*: łac. *punctualis*²⁸.

8. Jak już wspomniałam – ny jest też formantem bezfunkcyjnym dodawanym w gwarze do przymiotników typu: *drevjánný*.

Oprócz tego występuje on w dzierżawczym przymiotniku: *diabelne*²⁹ *šćeće*: *djabeu*.

Natomiast w przymiotniku *žárný* z temperamentem zastępuje formant – *ski* (dziarski).

Formant – owaty

1. Przyrostek ten tworzy odrzeczownikowe przymiotniki podobieństwa:

bulvovata gemba: *bulya* 'kartofel'³⁰

jažúmpkovata kura: *jažúmbek*,

plýprovate kartofle: *plýpra* 'coś rozmiękłego'.

2. Przymiotniki stopnia natężenia:

guupkovatý čuobjek 'trochę głupi': *guupek*,

kfaskovate vjno: *kfasek*,

poduugovatý xlyp 'mający kształt prawie podłużny'.

3. – owaty jest również formantem polszczyzącym wyrazy obce: *kružovate vyošy* 'kędzierzawe': dolnoniem. *crüs*.

W przymiotniku tym można też wyróżnić tylko przyrostek – *aty*, gdyż w gwarze istnieje czasownik: *kružovac še* 'kręcić' (o włosach).

W połączeniach tego formantu z podstawami słowotwórczymi nie zachodzą zmiany natury fonetycznej.

Formant – owity

Nie jest to przyrostek produktywny, występuje jedynie w dwu formacjach odrzeczownikowych:

*jadovity*³¹ *vúš*: *iat* (gen. *jadu*),

rodovjity *Pomožak*: *rúit* (gen. *rodu*).

Formant – owski

Można go wyodrębnić w następujących przymiotnikach odrzeczownikowych o znaczeniu dzierżawczym:

žadofski podarek 'podarunek': *žat* (gen. *žada*),

ojcofske suovo: *ojćec*, *žy dofske kucki*: *Žýt* (gen. *Zyda*).

Formant – owy

Podobnie jak w języku ogólnopolskim należy do formantów najproduktywniejszych.

1. Tworzy odrzeczownikowe przymiotniki materiałowe, np.:

aksamitový 'aksamitny' podołek 'spódnica' : aksamit,

barxanoya košula : barxan 'flanela',

bayeunicoye puńčoxy : bayeunica 'bawełna',

damastoyý obrus : damast 'adamaszek',

iażynový sok : iażyný 'jeżyny',

lipove džeyo : lipa, papoyy dax : papa.

2. Tworzy odrzeczownikowe przymiotniki przynależnościowe:

a) Formacje na – owa traktowane jako rzeczowniki o odmianie przymiotnikowej. Są to nazwy stopni pokrewieństwa:

bratoya 'żona brata', sýnova 'żona syna',

oraz nazwy żon wykonawców zawodów:

kovalova 'żona kowala', Ńefcova 'żona szewca',

soutýsoya 'żona sołtysa'.

W gwarze pdkoc. za pomocą formantu – owa tworzy się bardzo często nazwy żon od imion mężów, np.: Adamoya, Bogdanoya, Każikoya, Vackova, Zbýxoya.

b) Za pomocą tego formantu tworzy się przymiotniki od nazw miejscowości zakończonych na – ko:

guogúfkoya škoua : Guogúfko, sulnúfkoye luže : Sulnúfko.

3. – owy jest formantem polszcącym w przymiotniku: liloyy materijau 'fioletowy' niem. lila.

4. Omawiany formant na Kociewiu i w Malborskiem³² pełni jeszcze jedną ciekawą funkcję – tworzy przymiotniki od liczebników, np. źesúntoya mša : źesúnta, pińúntoyý autobus : pińúnta, Ńústový počúnk : Ńústa.

Formacje tego typu są żywe nawet w języku najmłodszego pokolenia. Nawet uczniowie szkoły podstawowej określają przerwy między lekcjami jako: źesúntoya, jedenastoya itd.

Formant – ów, – owa, – owe

Zdaniem S. Szlifersztajnowej, ze współczesnego języka ogólnego wyszły zupełnie z użycia przymiotniki dzierżawcze – właściwe, których podstawę słowotwórczą stanowi imię własne³³. Natomiast zachowały się one w gwarach. Formant – ów jest dowodem występowania przymiotników dzierżawczych w formie niezłożonej. Dotyczy to tylko mianownika liczby pojedynczej. W przypadkach zależnych odmiana tych formacji nie różni się od odmiany przymiotników złożonych.

1. Od męskich nazw pokrewieństwa:

žatkúf sal : žadek, Ńfagrúf kúń : Ńfager,

vujkúf rover : vujek.

2. Od nazw stanowisk i zawodów:

soutýsúf pomýs : soutýs, Ńefcúf xuopak : Ńevjec 'szewc'.

3. Najliczniejszą grupę stanowią przymiotniki tego typu utworzone od męskich imion:

Bogdanŭf³⁴ samoxŭt : Bogdan, **Etkŭf kŭn** : Edek,

Xenuxŭf motor : Xenux 'Henryk',

Ščepanŭf vŭs : Ščepan.

4. Przymiotniki, które powstały od nazwisk (z wyjątkiem nazwisk o formie przymiotnikowej)

Janek Matusŭŭkŭf : Matusŭŭk,

Antek Buaŭejevijŭf : Buaŭejevijŭ.

Formant – ski

Przyrostek ten tworzy głównie odrzeczownikowe przymiotniki przynależnościowe:

bapske gadaŭe : baba 'kobieta',

xuopska sprawa : xuop 'mężczyzna',

kŭnŭski ogŭn : kŭn,

krŭfski ŭaŭcux : krova.

Formacje o znaczeniu przenośnym występują w zleksykalizowanych wyrażeniach:
aŭelski vŭos, **ruski rok**.

Oprócz tego – ski tworzy również przymiotniki od nazw miejscowości:

bŭdgoski vojevoda: Bŭdgoŭŭŭ, **skarŭeŭski las**: Skarŭewo, **sulnofski agrŭnŭm**: Sulnovo.

Formant – szy

występuje w następujących formacjach odprzysłówkowych: **raŭŭe mŭŭko**: rano, **tutejŭŭ**
čuobjek: tutej 'tutaj', **fčoraŭŭa gazŭta**: fčoraŭ.

II. Formacje przedrostkowe

Należy do nich tylko kilka przymiotników. Przedrostek po – zanotowałam jedynie w przymiotniku **pomglistŭ** 'trochę mglisty'. Z formantem przy – utworzone są przymiotniki stopnia natężenia: **pŭŭduugi podouek** 'trochę za długi', **pŭŭgŭupŭi** 'nieco głupi', **pŭŭgŭuxŭ** 'nieco głuchy'.

III. Kompozycja

W porównaniu z językiem literackim w gwarze pdkoc. występuje niewiele przymiotników złożonych:

1. Przymiotniki złożone z pnia rzeczownikowego i czasownikowego:

bogoboŭna kobŭta 'pobożna' : **bŭg** + **boŭiŭ ŭe** bać się, **vŭarouomny čuobjek** : **vŭara** + **ŭamaŭ**.

2. Przymiotniki złożone z przysłówka i pnia czasownikowego:

tylko **letkomŭŭŭny xuopak** : **letko** + **mŭŭŭŭŭŭ**.

3. Przymiotniki złożone z liczebnika i pnia rzeczownikowego:

jednoročny čelak : **jeden** + **rok**,

piŭrŭoŭenny obŭat : **piŭrŭŭ** + **žŭnt**,

ŭtyroletna ževuŭka : **ŭtyry** + **lata**.

4. Przymiotnik złożony z imiesłowu przymiotnikowego i pnia rzeczownikowego:

zeŭoročna sŭuŭnina : **zeŭŭŭ** + **rok**.

Wszystkie wymienione formacje pokrywają się z językiem ogólnym.

Funkcję przymiotników złożonych o członach równorzędnych pełnią takie określenia, jak: jasne z modrym, čarne z białym (np. „Nošija taki pjašč čarne z białym”).

Ze złożzeń podrzędnych zanotowałam:

bladoniebieski fartux — jasnoniebieski,

bladorużový cýter 'sweter' — jasnoróżowy,

čemnoželūný pjašč, čemnožūný kolor, gupjomūndrý žat.

IV. Derywacja paradygmatyczna

Przez zmianę paradygmatu powstała grupa odrzeczownikowych przymiotników przynależnościowych:

gęśa okrasa : gęś,

koće pąpki : kot,

kuże iajo : kura,

ptaše mięso : ptak 'drób',

żabii skšek : żaba.

kačy žup : kačka,

kože młyko : koza,

pša buda : pjęs,

rybji ogūn : ryba,

Przenośne znaczenie ma formacja:

býče zdrowje : býk.

Przez zmianę paradygmatu powstał charakterystyczny dla Pomorza³⁵ przymiotnik własnościowy: robačy owoc 'mający w sobie robaki robaczywy'.

Natomiast w wyrazie: robočy xup : robota, (pracowity) można dopatrywać się ruscyzmu.

V. Przymiotniki urzeczownikowione³⁶

Niektóre przymiotniki w omawianej gwarze pełnią funkcję rzeczowników. Należą do nich:

1. Określenie osób³⁷: gajový, xšesný // kšesný, xšesna // kšesna, leśný 'leśniczy', listový³⁸ 'listonosz', ogrodový 'ogrodnik'.

2. Nazwy mięs i wyrobów:

rentovne 'mięso wołowe', šfińske lub vjěpšove 'wieprzowina', ptaše 'mięso z drobiu', mielune 'kotlety mielone', sjuotke 'ciasto', sfiencūne 'święconka', majoye 'nabożeństwo do N M Panny odprawiane w maju'.

3. Nazwy opłat:

býkowe 'podatek kawalerski', ogūnkoye 'wypłata za pomoc przy sprzedaży świń', postojowe 'opłata za postój na targu'.

Uwagi ogólne o budowie słowotwórczej przymiotników

Słowotwórstwo przymiotników w gwarze pdkoc. na ogół pokrywa się ze słowotwórstwem przymiotników w języku ogólnopolskim. Największą grupę stanowią formacje przyrostkowe, niewielką przedrostkowe. Natomiast kompozycja w gwarze występuje w znacznie mniejszym zakresie.

Różnice między gwarą a językiem literackim dotyczą większej lub mniejszej produktywności pewnych formatów.

Najbardziej charakterystyczne różnice to:

- 1) Występowanie archaicznego przyrostka – ity, – aty w miejscu ogpol. – isty, – asty, np. pażyty, spjičaty.
- 2) Przymiotniki odliczebnikowe tworzone za pomocą przyrostka – owy, np. ũsmový.
- 3) Żywy jeszcze sposób tworzenia przymiotników dzierżawczych za pomocą przyrostków:
 - in (od rzeczowników r. ż. i r. m. zakończonych na –a (np. bapčyn, taćin.
 - ów (od rzeczowników r. m.) np. žatkuf.
- 4) Zastępowanie przyrostka – ni przyrostkiem – ny i niekiedy odwrotnie, np. letny, tylńe.
- 5) Powszechne występowanie bezfunkcyjnego przyrostka – ny w przymiotnikach materiałowych, np. vejnanný.

Na zakończenie warto jeszcze wspomnieć o dwu formacjach przymiotnikowych, które należy chyba uznać za derywaty wsteczne. Są to przymiotniki:

maludy 'malutki'³⁹ (np. „Taki maludy sam y dŕumu”),
popiel 'popielaty' (np. „Kupijŕa se puasč smolŕncy – jasný popiel”).

PRZYPISY

- ¹Por. Maria Pająkowska: Gwary kociewskie. Stan badań, (W:) Z badań nad dialektem kociewskim i kaszubskim, red. E. Breza. Warszawa – Poznań (w druku)
- ²Por. Maria Pająkowska: Gwara kociewska. Budowa słowotwórcza czasowników, Studia Filologiczne z. 26, Filologia Polska 1989 (10) Bydgoszcz WSP 1989
- ³Por. K. Nitsch: Dialekty języka polskiego. Wrocław – Kraków 1957
- ⁴Por. np. H. Górniewicz: Słowotwórstwo przymiotników, zaimków i liczebników w gwarach malborskich, RKJ T. XIV. Łódź 1968
- ⁵Por. np. I. Winkler–Leszczyńska: Sufiksy przymiotnikowe – ity, – isty, – aty, – asty w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim. Wrocław – Warszawa – Kraków 1964
- ⁶W. Cyran: Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich. Łódź 1977
- ⁷H. Kurkowska: Budowa słowotwórcza przymiotników polskich. Wrocław 1954
- ⁸Formacja ta nie ma znaczenia imiesłowu biernego, choć na to wskazuje formant – any; pijany 'ten, który się upił'
- ⁹Właściwie w gwarze nie ma formy drewno, jest tylko drzewo (drzewo na opał, drzewo do budowy)
- ¹⁰M. Karaś: O strukturach słowotwórczych typu biełny, który w języku polskim, Buletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego Z XVIII 1959 s. 11 i dalsze
- ¹¹H. Górniewicz: Słowotwórstwo przymiotników, zaimków i liczebników w gwarach malborskich, RKJ, T. XIV. Łódź 1968 s. 213
- ¹²Zarys słowotwórstwa polskiego. Warszawa 1972 s. 141
- ¹³W odróżnieniu od języka literackiego w formie tej występuje spółgłoska miękka przed przyrostkiem

- 14 Formację tę można by motywować też przez czasownik pyskować, ale na Kociewiu żywy jest zwrot: „ma pysk”, ‘jest pyskaty’.
- 15 Spółgłoska miękka podobnie jak w brożaty
- 16 S. Szlifarsztajnowa: Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim. Wrocław 1960
- 17 B. Kreja: Geneza funkcji przymiotnikowego sufiksu – awy, Język Polski XXXVII 1957 s. 351–357
- 18 We formacji tej można wyróżnić też tylko przyrostek – szy, jeśli za podstawę uznamy formę: żisej.
- 19 Z. Zierhofferowa: Przymiotniki gwarowe z przyrostkiem (ej/szy ze szczególnym uwzględnieniem typu: rańsze, południejszy, Język Polski XL 1960 s. 169–176
- 20 I. Winkler–Leszczyńska: Sufiksy przymiotnikowe – ity, – istry, – aty, – asty w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim. Wrocław – Warszawa – Kraków 1964
- 21 W derywacie tym znowu występuje przed przyrostkiem – ń. Być może w podstawie jest przymiotnik: yodny.
- 22 Przedrostek na – ma tu znaczenie osłabiające cechę, podobnie będzie w formacji nabolały.
- 23 W gwarze nie tylko syna, ale i córkę żeni się.
- 24 Jest też rzeczownik zbank ‘zepsu te jajko’.
- 25 Język Polski XXXV 1955 s. 24–25
- 26 Wyraz oglądać się znaczy również: zastanawiać się, namyślić. W derywacie występuje alternacja ą : ę.
- 27 W derywacie tym jest nadwyżka semantyczna : dobrze gospodarzy.
- 28 Podaję za „Słownikiem wyrazów obcych” pod red. Z. Rysiewicza, Warszawa PIW 1965
- 29 Przymiotnik ekspresywny używany przenośnie,
- 30 Dziś już wyraz przestarzały, mający zabarwienie ujemne.
- 31 Istnieje też czasownik: jadovjić se ‘złościć się’.
- 32 Por. H. Górniewicz, op.cit. s. 215–216
- 33 S. Szlifarsztajnowa: Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim. Wrocław 1960
- 34 Nie chodzi tu o D. Lmn. określenia rodziny: Bogdany ‘Bogdanowie’.
- 35 H. Górniewicz, op.cit. s. 219
- 36 Por. S. Jodłowski: Substantywizacja przymiotników polskich, 1964
- 37 D. Moszyńska: Formant – owy w nazwach zawodowych typu gajowy, motorowy, Język Polski XL 1960 s. 121–127
- 38 Ta formacja utworzona została raczej od rzeczownika przyrostkiem – owy.
- 39 B. Kreja: Nazwisko Maludy i gwarowe maludy <malutki, Poradnik Językowy 1970 s. 386–389

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ЮЖНОКОЦЕВСКОМ ГОВОРЕ

Резюме

Словообразование прилагательных в южнокоцевском говоре в основном совпадает со словообразованием прилагательных в общепольском языке. Самую большую группу составляют суффиксальные типы, немногочисленную – префиксальные, сложение выступает в говоре значительно реже. Различия касаются большей или меньшей продуктивности некоторых формантов. От общепольского языка говор отличается следующими чертами:

- 1/ наличием архаического суффикса *-ity, -aty* на месте *-isty, -asty* напр. *pażytⁱtⁱ* 'парный';
- 2/ образованием отчислительных прилагательных с помощью суффикса *-owy*, напр. *ũsmovⁱ*,
- 3/ активным ещё способом образования притяжательных прилагательных суффиксами: *-in, -ów* напр. *babćin, jatki^f*,
- 4/ заменой суфф. *-ni* суффиксом *-ny* и иногда обратным путём замены: *letny, tyl^{ne}*,
- 5/ широким употреблением афункционального суфф. *-ny* в вещевых прилагательных, напр. *veuⁿanny*.